

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

*До 210-річчя Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Кримінально-виконавче право

Підручник

За редакцією професорів
В. В. Голіни і А. Х. Степанюка

Харків
«Право»
2015

УДК 343.8(477)(075)
ББК 67.9(4УКР)309я7
К82

*Рекомендовано вченою радою Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 28 листопада 2014 р.)*

Рецензенти:

- В. М. Дрьомін* – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, проректор з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія»;
О. М. Литвинов – доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ

Колектив авторів:

- В. В. Голіна* – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України (вступ; розд. 5 (у співавт. з В. Ф. Оболенцевим));
А. Х. Степанюк – д-р юрид. наук, проф. (розд. 1 (§ 1–3; 5–7); розділи 18; 19; 25; розділи 6; 9; 20 (у співавт. з К. А. Автуховим));
О. В. Лисодед – канд. юрид. наук, доц. (розділи 2; 3; 15; 23);
М. В. Романов – канд. юрид. наук, доц. (розділи 4; 21; 22 (§ 4–5); розд. 26);
В. Ф. Оболенцев – канд. юрид. наук, доц. (розд. 5 (у співавт. із В. В. Голіною));
Л. П. Оніка – канд. юрид. наук, доц. (розділи 10; 11; 17; 22 (§ 1–3); розд. 24);
О. В. Ткачова – канд. юрид. наук, доц. (розділи 7; 8; 12; 13; 16);
І. С. Яковець – д-р юрид. наук, асист. (розділи 27; 28);
К. А. Автухов – канд. юрид. наук, асист. (розд. 1 (§ 4); розд. 14; розділи 6; 9; 20 (у співавт. з А. Х. Степанюком))

Кримінально-виконавче право : підручник / В. В. Голіна, К82 А. Х. Степанюк, О. В. Лисодед та ін. ; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2015. – 392 с.
ISBN 978-966-458-747-8

У Загальній частині підручника розкриваються поняття кримінально-виконавчого права, предмет і система курсу, характеризуються правовий статус засуджених та міжнародні стандарти поводження з ними. В Особливій частині висвітлюються порядок, умови й особливості виконання та відбування всіх видів покарань, а також порядок звільнення від відбування покарань різних категорій засуджених та здійснення нагляду і контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів освіти, працівників правоохоронних органів.

**УДК 343.8(477)(075)
ББК 67.9(4УКР)309я7**

© Голіна В. В., Степанюк А. Х.,
Лисодед О. В. та ін., 2015
© Видавництво «Право», 2015

ISBN 978-966-458-747-8

Вступ	11
-------------	----

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1. Поняття кримінально-виконавчого права, предмет і система курсу	13
§ 1. Політика у сфері виконання покарань	13
§ 2. Кримінально-виконавче право: його предмет і метод.....	14
§ 3. Діяльність органів і установ виконання покарань як предмет регулювання кримінально-виконавчого права	15
§ 4. Джерела кримінально-виконавчого права	16
§ 5. Принципи кримінально-виконавчого права	19
§ 6. Наука кримінально-виконавчого права	23
§ 7. Система курсу кримінально-виконавчого права	24
Питання для самоконтролю	25
Розділ 2. Кримінально-виконавче законодавство України.....	26
§ 1. Загальна характеристика кримінально-виконавчого законодавства України	26
§ 2. Відомчі нормативно-правові акти, що регламентують порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань	29
Питання для самоконтролю	33
Розділ 3. Правовий статус засуджених.....	34
§ 1. Основи правового статусу засуджених	34
§ 2. Суб'єктивні права засуджених	35
§ 3. Законні інтереси засуджених	42
§ 4. Юридичні обов'язки засуджених	44
Питання для самоконтролю	49
Розділ 4. Органи і установи виконання покарань	50
§ 1. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України.....	50
§ 2. Управління кримінально-виконавчою службою. Органи виконання покарань та їх компетенція.....	52

§ 3. Установи виконання покарань	59
§ 4. Взаємодія органів і установ виконання покарань з іншими органами держави, підприємствами та установами	65
Питання для самоконтролю	67
Розділ 5. Нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань.	
Участь громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених	68
§ 1. Прокурорський нагляд за виконанням кримінальних покарань	68
§ 2. Відомчий контроль.....	70
§ 3. Участь громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених.....	70
§ 4. Контроль органів державної влади та місцевого самоврядування	71
Питання для самоконтролю	72
Розділ 6. Міжнародні стандарти поведінки із засудженими	
§ 1. Міжнародні норми в галузі виконання покарань.....	73
§ 2. Стандарти поведінки із засудженими універсального і регіонального характеру та їх врахування у національному кримінально- виконавчому законодавстві	75
§ 3. Основоволожиті принципи поведінки з в'язнями і особами, засудженими до альтернативних заходів.....	77
Питання для самоконтролю	78

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ 7. Виконання покарання у виді штрафу.....	79
§ 1. Загальні положення виконання покарань у виді штрафу	79
§ 2. Порядок виконання покарання у виді штрафу	80
Питання для самоконтролю	87
Розділ 8. Виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.....	
§ 1. Порядок виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу	88

§ 2. Органи, що виконують покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу	89
Питання для самоконтролю	91
Розділ 9. Виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	92
§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	92
§ 2. Першочергові дії кримінально-виконавчої інспекції щодо забезпечення виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	94
§ 3. Обов'язки, що покладаються на сторін та учасників кримінально-виконавчих правовідносин із приводу виконання-відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	95
§ 4. Припинення відбування засудженими покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та їх відповідальність за ухилення від відбування.....	100
Питання для самоконтролю	101
Розділ 10. Виконання покарання у виді громадських робіт	102
§ 1. Порядок виконання покарання у виді громадських робіт....	102
§ 2. Порядок прийняття до виконання вироків суду стосовно осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт, та їх облік.....	107
§ 3. Порядок відбування покарання у виді громадських робіт.....	109
§ 4. Обчислення строку відбування покарання у виді громадських робіт	112
§ 5. Відповідальність осіб, засуджених до покарання у виді громадських робіт.....	114
Питання для самоконтролю	116
Розділ 11. Виконання покарання у виді виправних робіт	117
§ 1. Порядок виконання покарання у виді виправних робіт	117
§ 2. Умови відбування покарання у виді виправних робіт	126
§ 3. Обчислення строку відбування покарання у виді виправних робіт	128

§ 4. Заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до виправних робіт.....	133
Питання для самоконтролю	139
Розділ 12. Виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців	140
§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців	140
§ 2. Порядок виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців	141
Питання для самоконтролю	145
Розділ 13. Виконання покарання у виді конфіскації майна.....	146
§ 1. Загальні положення покарання у виді конфіскації майна	146
§ 2. Особливості виконавчого провадження під час виконання покарання у виді конфіскації майна	148
§ 3. Забезпечення виконання покарання у виді конфіскації майна.....	149
Питання для самоконтролю	152
Розділ 14. Виконання покарання у виді арешту.....	153
§ 1. Загальні положення про процес виконання покарання у виді арешту	153
§ 2. Порядок та умови відбування засудженим покарання у виді арешту	155
§ 3. Особливості виконання покарання у виді арешту засудженими військовослужбовцями.....	160
Питання для самоконтролю	166
Розділ 15. Виконання покарання у виді обмеження волі.....	167
§ 1. Загальні питання виконання покарання у виді обмеження волі	167
§ 2. Порядок і умови відбування покарання у виді обмеження волі.....	170
§ 3. Заходи заохочення та стягнення, що застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі.....	175
Питання для самоконтролю	177
Розділ 16. Виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	178
§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	178

§ 2. Режим у дисциплінарному батальйоні	182
§ 3. Соціально-виховна робота із засудженими військовослужбовцями	185
§ 4. Заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до засуджених військовослужбовців, та порядок їх застосування	186
§ 5. Матеріально-побутове та медичне забезпечення засуджених військовослужбовців	187
§ 6. Звільнення від відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	188
Питання для самоконтролю	191

Розділ 17. Класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл за видами установ виконання покарань.....	192
§ 1. Поняття, значення і критерії класифікації засуджених до позбавлення волі	192
§ 2. Юридична (первинна) класифікація засуджених до позбавлення волі	196
§ 3. Психолого-педагогічна (вторинна) класифікація засуджених до позбавлення волі.....	199
§ 4. Визначення засудженому до позбавлення волі виду установи виконання покарань. Регіональні комісії.....	204
§ 5. Розподіл і направлення засуджених для відбування покарання.....	206
§ 6. Правові та організаційні питання при визначенні засудженому до позбавлення волі виду колонії	211
§ 7. Переміщення засуджених до позбавлення волі.....	218
Питання для самоконтролю	220

Розділ 18. Загальні положення виконання покарання у виді позбавлення волі.....	221
§ 1. Порядок прийняття засуджених до позбавлення волі до виправних і виховних колоній	221
§ 2. Диференціація тримання засуджених у дільницях виправних і виховних колоній	223
§ 3. Переведення засуджених до позбавлення волі	229
Питання для самоконтролю	231

Розділ 19. Режим у колоніях та засоби його забезпечення.....	232
§ 1. Режим у колоніях та його основні вимоги	232
§ 2. Засоби нагляду і контролю за засудженими	234
§ 3. Виконання покладених на засуджених обов'язків. Роздільне тримання засуджених	236
§ 4. Оперативно-розшукова діяльність у колоніях. Технічні заходи нагляду.....	240

§ 5. Підстави застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї.....	241
§ 6. Режим особливих умов у колоніях	243
Питання для самоконтролю	244
Розділ 20. Умови відбування покарання в колоніях.....	245
§ 1. Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі.....	245
§ 2. Придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби.....	248
§ 3. Контакти засуджених до позбавлення волі із зовнішнім світом	250
§ 4. Медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі	255
Питання для самоконтролю	257
Розділ 21. Праця засуджених до позбавлення волі.....	258
§ 1. Правові підстави та мета залучення засуджених до праці	258
§ 2. Умови праці засуджених до позбавлення волі.....	261
§ 3. Пенсійне забезпечення засуджених до позбавлення волі	267
Питання для самоконтролю	269
Розділ 22. Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі	270
§ 1. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі	270
§ 2. Основні напрями, форми і методи соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі.....	274
§ 3. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі.....	280
§ 4. Заходи заохочення та порядок їх застосування до осіб, позбавлених волі	285
§ 5. Заходи стягнення та порядок їх застосування до осіб, позбавлених волі	288
Питання для самоконтролю	292
Розділ 23. Особливості відбування покарання в колоніях різних видів	293
§ 1. Виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання	293
§ 2. Виправні колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього й максимального рівнів безпеки	295
Питання для самоконтролю	298

Розділ 24. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми	299
§ 1. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками	299
§ 2. Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі неповнолітніми.....	308
Питання для самоконтролю	321
Розділ 25. Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.....	323
§ 1. Загальні положення виконання покарання у виді довічного позбавлення волі.....	323
§ 2. Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі.....	325
Питання для самоконтролю	330
Розділ 26. Звільнення від відбування покарання.....	331
§ 1. Загальні положення про звільнення та підстави звільнення засуджених від відбування покарання у виді позбавлення волі	331
§ 2. Звільнення у зв'язку з відбуттям строку покарання, призначеного вироком суду.....	334
§ 3. Звільнення на підставі закону про амністію та акта про помилування	337
§ 4. Звільнення у зв'язку зі скасуванням вироку і закриттям кримінального провадження.....	345
§ 5. Звільнення у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.....	347
§ 6. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання	348
§ 7. Звільнення на підставі хвороби	353
§ 8. Інші підстави звільнення від відбування покарання.....	356
Питання для самоконтролю	356
Розділ 27. Адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі.....	357
§ 1. Поняття, зміст та підстави встановлення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі	357
§ 2. Порядок підготовки матеріалів в установах виконання покарань для розгляду питання щодо встановлення адміністративного нагляду	360

§ 3. Порядок підготовки матеріалів у міськ-, райвідділах щодо застосування адміністративного нагляду.....	363
§ 4. Порядок здійснення та припинення адміністративного нагляду	365
§ 5. Підстави для зміни обсягу обмежень дій піднаглядних, продовження чи припинення адміністративного нагляду	368
§ 6. Наслідки ухилення від адміністративного нагляду	368
Питання для самоконтролю	370

Розділ 28. Здійснення контролю за поведінкою осіб,

звільнених від відбування покарання.....	371
---	------------

§ 1. Загальні положення щодо здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років	371
§ 2. Поняття та правила обчислення іспитового строку.....	373
§ 3. Функції, що здійснюються працівниками кримінально- виконавчої інспекції та органів внутрішніх справ щодо контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.....	374
§ 4. Порядок реєстрації копій вироків суду та здійснення інспекцією контролю за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, та звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років	376
§ 5. Відповідальність осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років	380
§ 6. Організація та проведення розшуку осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, місцезнаходження яких невідоме.....	381
§ 7. Порядок припинення контролю за звільненими від відбування покарання з випробуванням	382
Питання для самоконтролю	384

Література	385
-------------------------	------------

Предметний покажчик.....	389
---------------------------------	------------

Вступ

Кримінально-виконавче право України — галузь права, яка регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань із метою захисту конституційних прав і законних інтересів особи, суспільства й держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання рецидиву злочинів засудженими та їх вчиненню іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Маючи самостійний предмет і метод правового регулювання правовідносин у сфері виконання й відбування покарань, кримінально-виконавче право тісно пов'язане з філософськими, суспільними, природознавчими, правовими та іншими науками.

Підручник «Кримінально-виконавче право» відповідає вимогам методичних рекомендацій щодо структури, змісту та обсягу підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів. Він складається із Загальної та Особливої частин, у яких всебічно розглядаються теоретичні та прикладні питання науки. У Загальній частині викладається понятійний апарат науки, визначаються принципи виконання кримінальних покарань; правовий статус засуджених; гарантії захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; система органів і установ виконання покарань; нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань; участь громадськості у виправленні й ресоціалізації засуджених; міжнародні стандарти поводження із засудженими. Особлива частина кримінально-виконавчого права присвячена розгляду порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань, передбачених ст. 51 Кримінального кодексу України і призначених вироком суду; звільнення від відбування покарання; допомоги особам, які відбули покарання; здійснення контролю і нагляду за ними.

Мета навчального курсу – надати студентам науково обґрунтовані знання про цілі, принципи, стратегію, напрями політики у сфері виконання і відбування покарань, основні напрями діяльності органів і установ виконання покарань, правові та матеріально-предметні засоби кримінально-виконавчої діяльності. Крім того, прищепити студентам навички самостійного вирішення на основі вимог кримінально-виконавчого законодавства і практики його застосування складних питань процесу виправлення й ресоціалізації засуджених.

Перед студентами при вивченні дисципліни «Кримінально-виконавче право» стоять такі завдання:

- засвоїти на лекціях основні терміни і поняття науки кримінально-виконавчого права, вміти розкрити їх зміст і використовувати при вивченні певних тем курсу;

- закріпити на практичних заняттях за допомогою методичних матеріалів, законодавчих і підзаконних актів Державної пенітенціарної служби України шляхи і засоби їх вирішення;

- розвинути на практичних заняттях, при написанні рефератів, курсових робіт, наукових доповідей, при відвідуванні в організованому порядку установ виконання покарань уміння орієнтуватися у проблемах системи відбування покарань, що потребують удосконалення або реформування, а при необхідності — готовність до якісного виконання своїх службових функцій.

Підручник містить питання для самоконтролю, літературу, рекомендовану для поглибленого вивчення курсу, та предметний покажчик.

Видання орієнтоване на активізацію самостійної творчої роботи студента, формування професійно значущих умінь, що повинно сприяти спеціалізації та професіоналізму фахівців.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1

Поняття кримінально-виконавчого права, предмет і система курсу

§ 1. Політика у сфері виконання покарань

Політика у сфері виконання покарань визначає цілі, принципи, стратегію, напрями діяльності органів і установ виконання покарань, її основні форми й методи.

Як діяльність держави політика у сфері виконання покарань реалізується в різних формах і насамперед у законодавстві, що регулює діяльність органів і установ виконання покарань. Нині принципи цієї політики закріплені у Кримінально-виконавчому кодексі України (далі — КВК України), що був прийнятий 11 липня 2003 р. Верховною Радою України і набрав чинності 1 січня 2004 р. із доповненнями та змінами.

Політика у сфері виконання покарань реалізується в діяльності відповідних органів і установ, а саме: у діяльності Державної пенітенціарної служби України (далі — ДПтС України), її управлінь (відділів) в областях, Автономній Республіці Крим, безпосередньо в діяльності органів і установ виконання покарань.

Якщо суб'єктом формування політики у сфері виконання покарань є Верховна Рада України, то суб'єктами, що забезпечують реалізацію цієї політики, — Міністерство юстиції України і ДПтС України, про що сказано в Положенні про Державну пенітенціарну службу України (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 225).

§ 2. Кримінально-виконавче право: його предмет і метод

Кожна галузь права, у тому числі й кримінально-виконавче право, закріплює у своїх інститутах і нормах цілі, принципи, стратегію, напрями, основні засоби і методи політики держави в тій чи іншій сфері. Відповідно і кримінально-виконавче право закріплює у своїх нормах основні положення політики держави у сфері виконання покарань. Разом із тим кримінально-виконавче право не є пасивним реєстратором державної політики. Воно має власні непорушні базові положення, на які не може і не повинна впливати політика. Стверджувати це дозволяє закріплений у ст. 8 Конституції України принцип верховенства права.

Кримінально-виконавче право є сукупністю забезпечених силою державного примусу загальнообов'язкових норм, що регламентують діяльність органів і установ виконання покарань, визначають порядок виконання та умови відбування покарань, регулюють правовідносини, що виникають у сфері виконання покарань.

Поняття кримінально-виконавчого права і кримінально-виконавчого законодавства не збігаються, хоча КВК України і є формою кримінально-виконавчого права, але не єдиною. Норми кримінально-виконавчого права містяться не лише у кримінально-виконавчому законодавстві, а й в інших галузях законодавства, наприклад, у законах про вибори, у пенсійному законодавстві тощо.

Кримінально-виконавче право є самостійною галуззю права, що характеризується власним предметом і методом правового регулювання, а також системою норм.

Предмет кримінально-виконавчого законодавства входить до предмета правового регулювання кримінально-виконавчого права як галузі права. Предметом регулювання кримінально-виконавчого права й законодавства насамперед є діяльність органів і установ виконання покарань. Це впливає з п. 14 ст. 92 Конституції України. Крім того, ч. 1 ст. 1 КВК України уточнює: «Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань».

Методом правового регулювання у кримінально-виконавчому праві є метод владного наказу.

§ 3. Діяльність органів і установ виконання покарань як предмет регулювання кримінально-виконавчого права

У пункті 14 ст. 92 Конституції України йдеться про діяльність органів і установ виконання покарань у цілому, взагалі. Утім її дослідження показують, що ця діяльність є далеко не однорідною. Так, наприклад, в установах виконання покарань здійснюються різні види діяльності, визначені цілями покарання, сформульованими в ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України (далі — КК України) й обумовлені завданнями органів і установ виконання покарань. Це кримінально-виконавча діяльність, соціально-педагогічна діяльність, трудова діяльність засуджених, оперативно-розшукова діяльність і т. ін. В установах виконання покарань функціонують різні служби (служба нагляду і безпеки, служба охорони, соціально-психологічна служба, інтендантська служба, медична служба та ін.), що виконують свої специфічні завдання у різних напрямках діяльності.

Основним напрямом діяльності органів і установ виконання покарань, що надає їй якісно визначених характеристик, слід вважати кримінально-виконавчу діяльність, спрямовану на реалізацію кари як однієї з цілей покарання, визначених у ст. 50 КК України. Структурно-функціональний аналіз діяльності взагалі та кримінально-виконавчої діяльності зокрема дає змогу виділити в ній об'єкт, суб'єктів, учасників, мету, засоби, результат. Так, об'єктом кримінально-виконавчої діяльності є двоєдиний процес виконання-відбування покарання. Виконання покарань полягає в застосуванні адміністрацією органів і установ виконання покарань до засуджених державного примусу, тобто у процедурі обмеження їх прав і свобод, які є змістом покарань, визначених КК України. Наприклад, змістом позбавлення волі є ізоляція засудженого від суспільства, отже, забезпечення ізоляції осіб, позбавлених волі, і є змістом виконання цього покарання. Відбування покарання є забезпеченим державним примусом правовим станом засудженого, що настає після того, як обвинувальний вирок суду набрав законної сили, і полягає у підпорядкуванні поведінки засудженого обмеженням прав та свобод, передбачених у КК України відповідними покараннями. Відбування покарання можливе у межах

кримінально-виконавчих правовідносин, що виникають між адміністрацією органів і установ виконання покарань та засудженими. Суб'єктом виконання покарання виступає адміністрація органів і установ виконання покарань. Суб'єктом відбування покарання є засуджений. Мета кримінально-виконавчої діяльності — кара. Засобами є правові (норми кримінально-виконавчого права) і матеріально-предметні засоби (будівлі місць позбавлення волі, захисні споруди, система охорони, сигналізації і т. ін.). Учасники кримінально-виконавчої діяльності — це ті особи, що причетні до цього різновиду діяльності, мають контакти з адміністрацією і засудженими, однак, не наділені повноваженнями щодо реалізації кари, застосування примусових заходів. Кожен різновид діяльності, здійснюваної в органах і установах виконання покарань, має свій специфічний склад суб'єктів цієї діяльності й учасників. При цьому ті самі особи можуть бути суб'єктами в одному різновиді діяльності органів і установ виконання покарань та одночасно учасниками іншої. Наприклад, ст. 25 КВК України вказує на учасників соціально-педагогічної діяльності в такий спосіб: «Об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому цим Кодексом і законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи».

§ 4. Джерела кримінально-виконавчого права

У загальній теорії права найпоширенішими джерелами права визнаються: нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір, правовий звичай та правовий прецедент. У вітчизняній правовій системі саме нормативно-правовий акт є основною формою вираження кримінально-виконавчого права.

Систему нормативно-правових актів, в яких розкриваються базові для кримінально-виконавчого права положення, очолює Конституція України. Під час відбування покарання на засуджених поширюються більшість загальних для всіх громадян прав, свобод та обов'язків, які передбачені розд. II Основного Закону. У частині 3 ст. 63 Конституції України, зокрема, закріплено таку норму: «засу-

дження користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду». У пункті 14 ст. 92 Конституції встановлено, що виключно законами України визначаються діяльність органів і установ виконання покарань. Отже, виходячи з норм Конституції, саме у законах мають бути закріплені вихідні положення кримінально-виконавчого права.

Наступним за ієрархією нормативно-правовим актом варто вказати КВК України як профільний законодавчий акт у сфері регулювання кримінально-виконавчих правовідносин. Серед інших законодавчих актів слід зазначити такі закони України: від 23 червня 2005 р. «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», від 1 грудня 1994 р. «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», від 17 березня 2011 р. «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», від 1 жовтня 1996 р. «Про застосування амністії в Україні».

Важливе місце серед джерел кримінально-виконавчого права відведено чинним міжнародним договорам. Згідно зі ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, визначеному для норм національного законодавства. До таких документів перш за все слід віднести: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, ратифіковану Законом України від 17 липня 1997 р.; Європейські пенітенціарні правила в редакції від 11 січня 2006 р.

Окрему увагу слід звернути на поступове підвищення значення рішень міжнародних інституцій у правовій регламентації процесу виконання-відбування покарань. Підтвердженням цього є прийняті у 2014 р. зміни до КВК України, згідно з якими ч. 3 ст. 116 Кодексу було доповнено вказівкою на необхідність додержання стандартів, визначених практикою Європейського суду з прав людини.

Окрім законодавчих актів та міжнародних договорів, правове регулювання кримінально-виконавчих правовідносин здійснюється значною мірою підзаконними актами, які мають бути засновані на законодавчих приписах, не повинні їм суперечити та покликані конкретизувати їх зміст. На жаль, на цей час далеко не всі підзаконні акти з кримінально-виконавчого права відповідають указаним вимогам.

Найбільш поширеною є класифікація підзаконних актів за суб'єктом їх прийняття. Серед актів Президента України можна назвати Указ від 8 листопада 2012 р. «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» № 631/2012; Указ від 16 вересня 2010 р. «Про Положення про порядок здійснення помилування» № 902/2010 та ін.

Правове регулювання кримінально-виконавчих правовідносин здійснюється також такими постановами Кабінету Міністрів України: від 1 квітня 2004 р. № 429 «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах» (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 р. № 1042); від 2 липня 2014 р. № 225 «Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України».

Останнім часом у зв'язку з проведеними реформами основні нормативні акти організаційного характеру у сфері регулювання процесу виконання-відбування покарання затверджуються наказами Міністерства юстиції України. Це, наприклад: Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі (затверджена наказом від 8 лютого 2012 р. № 222/5); Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України (затверджені наказом від 20 березня 2013 р. № 460/5); Положення про відділення соціально-психологічної служби (затверджене наказом від 4 листопада 2013 р. № 2300/5); Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (затверджені наказом Міністерства юстиції України від 29 грудня 2014 р. № 2186/5).

Серед нормативно-правових актів, що регулюють процес виконання покарань, і досі вагому частку становлять документи, прийняті у формі наказів ДПтС України та її попередника – Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі — Департамент). Інформація, що міститься в цих документах, поділяється на відкриту (відповідно й накази перебувають у відкритому доступі) та з обмеженим доступом, до якої належать конфіденційна, таємна та службова інформація (такі накази не оприлюднюються у відкритих джерелах). До перших належать, наприклад, Положення про сектор максимального рівня безпеки при виправній колонії середнього рівня безпеки (затверджене наказом Департаменту від 28 липня 2005 р. № 124).

Значна частина кримінально-виконавчих правовідносин регулюється спільними наказами Міністерства юстиції України (ДПтС України чи раніше прийнятими актами Департаменту) та інших відомств. Такими наказами затверджені: Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі (наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я від 15 серпня 2014 р. № 1348/5/572); Інструкція про організацію здійснення адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі (наказ МВС України та Департаменту від 4 листопада 2003 р. № 1303/203); Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань (наказ Департаменту та МВС України від 19 грудня 2003 р. № 270/1560); Положення про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу (наказ Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України від 19 грудня 2013 р. № 1794/2691/5).

До джерел кримінально-виконавчого права належать також нормативно-правові акти інших відомств, наприклад Інструкція про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців (наказ Міністерства оборони України від 26 вересня 2013 р. № 656). Під джерелами кримінально-виконавчого права слід розуміти зовнішню форму виразу норм кримінально-виконавчого права, реалізовану у ратифікованих міжнародно-правових договорах та прийнятих уповноваженими державними органами актах, що регулюють кримінально-виконавчі правовідносини.

§ 5. Принципи кримінально-виконавчого права

Кримінально-виконавче право як галузь права характеризується тим, що його норми об'єднані у систему єдиними принципами. Слід звернути увагу на існуючі відмінності між принципами кримінально-виконавчого законодавства, сформульованими у ст. 5 КВК України, і принципами кримінально-виконавчого права як галузі права. Так, за ст. 5 КВК України «кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості,

гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань». На відміну від цього переліку принципами кримінально-виконавчого права є: справедливість, поважання прав людини, гуманізм, законність, невідворотність виконання покарання.

Принципи у кримінально-виконавчому праві є теоретично обґрунтованими основними положеннями, обумовленими об'єктивними закономірностями реалізації кари, що виражають сутність кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням, незалежно від форм застосовуваних примусових заходів. На відміну від сформульованих у ст. 5 КВК України принципів кримінально-виконавчого законодавства принципи кримінально-виконавчого права (справедливість, поважання прав людини, гуманізм, законність, невідворотність виконання покарання) знаходять свій вияв у процесі виконання-відбування всіх без винятку покарань.

Принцип поважання прав людини в діяльності органів і установ виконання покарань необхідно характеризувати, виходячи з того, що в його основу покладено Загальну декларацію прав людини, інші міжнародно-правові акти як універсального, так і регіонального рівня, що проголошують права і основні свободи людини і громадянина, а також міжнародні стандарти поведінки із засудженими. Згідно із Засадами державної політики України в галузі прав людини, права й свободи людини, їх гарантії мають визначати зміст і спрямованість діяльності органів держави, у тому числі й при виконанні покарань. Державна політика в галузі прав людини базується на тому, що неприпустимо звужувати та обмежувати існуючі права й основні свободи людини, проголошені Конституцією України, законами та підзаконними нормативними актами.

Додержання прав людини в діяльності органів і установ виконання покарань при застосуванні державного примусу повинно гарантувати суб'єктові відбування покарання захист від принижень

і нелюдського ставлення, забезпечувати засудженим безпечні умови тримання. Принцип поважання прав людини надає засудженим гарантовану можливість відстоювати свої права, звертаючись із пропозиціями, заявами та скаргами не тільки до адміністрації, а й до суду, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, до відповідних міжнародних судових установ або органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Принцип справедливості у кримінально-виконавчому праві ґрунтується на тому, що залучення правових ідей, які містяться в Загальній декларації прав людини, у правових системах окремих держав, передбачає необхідність розбудови кримінально-виконавчої системи та кримінально-виконавчого законодавства України на засадах справедливості. Виступаючи фундаментальним критерієм оцінки діяльності правоохоронних органів, справедливість посідає центральне місце в забезпеченні прав людини при здійсненні правообмежень, властивих покаранням. Оскільки застосування таких правообмежень істотно обмежує конституційні права й законні інтереси засудженого, справедливість реалізації кари, відбиваючи співвідношення діяння і відплати за нього, позначає відповідність між правами й обов'язками громадян, закріпленими в Конституції, і обмеженням правового статусу осіб, які зазнали покарання.

Діалектика справедливості проявляється в об'єктивних закономірностях виконання покарання, що обумовили невідворотність реалізації кари, сутність і каральну функцію кримінально-виконавчої діяльності. Входячи в систему принципів кримінально-виконавчого права, принцип справедливості відбиває сутність кримінально-виконавчої діяльності, приводить до спільного знаменника зусилля правоохоронних органів із реалізації кримінальної відповідальності, є відображенням закономірності здійснення кари, виражаючи вимогу розмірності діяння і відплати за нього.

Принцип справедливості, втілений у діяльності органів і установ виконання покарань, виступає способом існування кримінально-виконавчої діяльності, формою внутрішнього, об'єктивного, сутнісного, загального, необхідного, сталого, повторюваного зв'язку між структурними елементами кримінально-виконавчої діяльності. Категорія справедливості пов'язана з характеристикою процесів виконання-відбування покарання, аналізом структури кримінально-

виконавчої діяльності. Вимоги, що висуваються до кримінально-виконавчої діяльності, повинні бути справедливими. Справедливість у кримінально-виконавчому праві дозволяє не просто оцінити, як реалізується кара, а й дає можливість побачити об'єктивно властиві кримінально-виконавчій діяльності риси і якості, що відбивають міру правообмежень, притаманних покаранню.

Принцип гуманізму стосовно засуджених, які відбувають покарання, ґрунтується на положенні ст. 3 Конституції України, де декларується, що в Україні людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Своє втілення цей принцип одержує в першу чергу в нормах кримінально-виконавчого законодавства, що визначають правове становище засуджених. Ці норми покликані інкорпорувати уявлення про гуманізм як про людинолюбство, милосердя, любов до ближнього у правову систему, у діяльність органів та установ виконання покарань. У результаті такої інкорпорації розуміння гуманізму виконання покарання як кримінально-виконавчої діяльності, не позбавленої людяного ставлення до засудженого, набуває вищої юридичної сили, спираючись на авторитет закону.

Законність як принцип кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчого законодавства, діяльності органів і установ виконання покарань насамперед зафіксовано в п. 14 ст. 92 Конституції України, де сказано, що виключно законами України визначається діяльність органів і установ виконання покарань. Отже, тільки закон — акт Верховної Ради як єдиного органу законодавчої влади, є джерелом нормативного регулювання діяльності органів і установ виконання покарань. Адміністрації цих органів і установ належить використовувати кримінально-виконавче законодавство як обов'язковий інструмент для здійснення кримінально-виконавчої діяльності. Правоохоронна діяльність повинна здійснюватися нею в режимі законності, обумовленому повним збігом розуміння законності як принципу кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчого законодавства й діяльності органів і установ виконання покарань. Цей принцип ґрунтується на єдності розуміння, закріплення й застосування норм кримінально-виконавчого законодавства, на тому, що законність органічно пов'язана зі справедливістю й асоціюється з доцільністю кримінально-виконавчої діяльності. Підтримання режиму

законності має виняткове значення при реалізації правообмежень, властивих покаранням, і необхідне як для вирішення завдань кримінально-виконавчого законодавства, так і для охорони прав та законних інтересів засуджених. Відступ від закону в кримінально-виконавчій діяльності адміністрації органів і установ виконання покарань призводить до порушень. Кримінально-виконавчому законодавству належить не тільки проголосити права засуджених, а й гарантувати дотримання їхнього правового статусу шляхом покладання на адміністрацію органів і установ виконання покарань обов'язку щодо забезпечення законних прав та законних інтересів засуджених.

Принцип невідворотності виконання покарання є похідним від принципу невідворотності покарання та невідворотності кримінальної відповідальності. Принцип невідворотності покарання, що визначає послідовність стадій кримінальної відповідальності та виступає у кримінально-виконавчому праві вже як принцип невідворотності виконання покарання, установлює правила, за якими здійснюється кара, виконуючи роль механізму кримінально-виконавчої діяльності. Принцип невідворотності невіддільний від кримінально-виконавчої діяльності, безпосередньо наявний у ній, визначає її істотні риси. Невідворотність виконання покарання є підґрунтям практичної доцільної діяльності адміністрації органів та установ виконання покарань, принципом винятково кримінально-виконавчої діяльності, а не чимось зовнішнім стосовно неї.

§ 6. Наука кримінально-виконавчого права

Наука кримінально-виконавчого права є тією галуззю знань, що ґрунтується на фундаментальних теоретичних розробках теорії виконання покарань, спрямованих на дослідження сутності кримінально-виконавчої діяльності, із заглибленням в об'єкт дослідження, характеристикою основного й другорядних напрямів діяльності органів і установ виконання покарань. Кримінально-виконавче право як галузева наукова теорія є результатом проведених досліджень і відповідає необхідним для цього критеріям, а саме: а) має якісно відокремлений власний предмет дослідження — це кримінально-виконавча